

Esittelyt

Menneen maailman muistot

Ulla Savolainen, *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta. Kultaneito XV. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu 2015. 414 s.*

Muistelu on menneen ja nykyisen välisen suhteen jäsentämistä, pohdintaa ja kuvaamista. Ulla Savolaisen väitöskirja *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta* rakentaa siltaa kansallisen historian ja akuutin globaalien tilanteiden välille. Pakolaisten kohtalo, inhimillinen hätä, yksilön ja yhteisön selviytyminen, sodan mieleen jättämät jäljet ja niiden kutoutuminen osaksi kertojan elämäntarinaa ja minä-ymmärrystä ovat, ikävä kyllä, yhä uudelleen toistuvia yleismaailmallisia teemoja.

Savolainen on tutkinut folkloristikan alaan kuuluvassa väitöskirjassaan lapsena sodan kokeneiden ja Karjalasta evakkoon lähteneiden muistoja. Kirjoitettu muistelukerronta ei ole Savolaiselle lähde tapahtumien tutkimista varten vaan tutkimuksen kohde itsessään. Se on kertomalla tuotettua todellisuutta, kertojan tilannekohtaista merkityksen-

antoa tapahtuneelle, kuullulle, koetulle ja kuvitellulle. Kirjoitettua muistelukerrontaa on tarkasteltu tässä tutkimuksessa narratiivisena tekona, jonka poetiikka kytkeytyy arvoihin ja retoriikkaan vuorovaikutteisena toimintana.

Methodiset valinnat

Savolainen on onnistunut työssään kytkemään luontevasti yhteen monta näkökulmaa ja osoittamaan, kuinka evakkomatka kertomuksena on monia merkityksiä yhdistävä symboli. Perusteellisesti taustoittava sekä tutkimusta kehystävän monipuolisen metodologian esittelevä johdanto käsittää teoksesta neljänneksen. Erityisesti haluan nostaa taustoitavasta osasta esiin tekijän kokonaisvaltaisen ymmärryksen tutkimuseetikasta. Tutkimuseettisiä kysymyksiä on pohdittu poikkeuksellisen kattavasti ja monipuolisesti.

Teos koostuu johdannon lisäksi kahdesta laajasta analyysiluvusta ja keskusteleavasta yhteenvedosta. Analyysiluvuista ensimmäinen keskittyy kerronnan rakenteeseen ja temporaalisuuteen, kun taas toinen käsittelee kirjoitettujen evakkomuistojen materiaalisuutta, kehollisuutta ja sosiaalisuutta. Tutkimusaineistona on 128 vastausta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuonna 2004 kokoamasta teemakeruuaineistosta ”Lasten

evakkomatkat”. Alueellisiin kriteerein – lähtöpaikan mukaan – rajattu otos käsittää yli 70 % koko aineistosta. Tällä rajauksella on tekijän mukaan taattu aineiston kirjo ja moninaisuus. Vastaajista naisia on yli puolet, mikä lienee varsin tyypillistä nykypäivän teemakeruissa. Sukupuoli ei sinänsä ole merkittävästi problematisoituna työssä esillä. Sen sijaan keruuvastausten luonnetta aineistona on pohdittu niiden dialogisuuden kannalta kiinnostavasti.

Savolainen on ottanut tarkasti huomioon aineistonsa monimuotoisuuden ja moniaineksisuuden sekä tekstien eri funktiot. Totuus muistelukirjoituksissa on moniulotteinen. Se on historiallinen, psykologinen ja narratiivinen, ja se viittaa todellisiin tapahtumiin, jolle kertoja kuitenkin antaa omakohtaiset merkitykset. Tekijä on pohtinut muistelukerrontaa perusteellisesti myös suhteessa muistitietotutkimukseen (*oral history*) ja folkloristiseen kerronnan tutkimukseen. Työ on metodologisesti kunnianhimoisen ja monipuolisesti keskusteleva. On harmi, että siitä puuttuu hakemisto. Se olisi erittäin hyödyllinen teoksessa, jossa käydään laajoja käsitte- ja metodikeskusteluja.

Muistojen kerronnallisuus

Savolainen on lähestynyt kirjallista muistelukerronta-aineistoaan tutkimalla

sen poetiikkaa ja retoriikkaa. Poetiikalla hän tarkoittaa arvoihin kytkeytyviä ja luovia kerronnallisen ilmaisun keinoja. Retoriikka puolestaan viittaa muistelukerronnan kommunikatiivisuuteen eli siihen, että keruuvastaajat ovat kertomuksillaan pyrkineet välittämään merkittävinä pitämiään viestejä. Evakkomatkakirjoituksia on siis tarkasteltu oman menneisyyden ja historian tulkitoina, jotka kuvastavat henkilökohtaisen ja jaetun vuoropuhelua. Intertekstuaalisuus on keskeinen piirre muistelukertomuksissa. Savolainen on pohtinut, kuinka viittauksellisuus niissä rakentaa ja välittää merkityksiä hyödyntäen paitsi menneisyyttä, myös nivoo aiemmat kokemukset kerrontahetkeen sekä suuntaa ne kohti tulevaa. Kysymys ei ole pelkästään lainautumisesta vaan uusien merkitysten muodostamisesta, luovasta yhdistelystä sekä aiemman kommentoimisesta.

Oman komplisoituneen ulottuvuutensa analysoituun aineistoon on antanut se, että kysymyksessä ovat aikuisten kirjoittajien muistelukirjoitukset lapsuudesta, eivät lasten kokemukset. Savolainen on analysoinut yhtäältä ajallista monitasoisuutta, toisaalta kirjoittajan subjektin moniulotteisuutta. Sen hän on toteuttanut narratologisen *fokalisaation* käsitteen avulla, jonka hän rinnastaa lähinnä näkökulman käsitteeseen, mutta joka kuitenkin on kokonaisvaltaisempi

kattaen visuaalisen, kognitiivisen, emotionaalisen ja ideologisen ulottuvuuden.

Tutkimuksessa käytettyä aineistoa tutkimuskysymyslähdeistä analyysimenetelmää voisi nimittää monitasoiseksi lähiluvuksi. Savolainen on kytkenyt usean lukukerran esiin uuttamat havaintonsa metodologiseen palettiin, jossa on vaikutteita bakhtinilaisesta narratologiasta ja grounded theorystä. Kielellisten ja kerronnallisten piirteiden lisäksi hän on tarkastellut sisältöteemoja, jotka ovat niin ikään hahmottuneet tutkimusprosessin hermeneuttisissa kehässä.

Erilaisten kerronstrategioiden määrittelyllä tekijä on halunnut ymmärtää kertojien intentioita ja tavoitteita muistelukirjoittamisessa ja osoittaa erilaisia tapoja käsitteellistää evakkomatka. Savolainen pohtii nykyisyyden ja menneisyyden suhdetta myös performatiivisuuden valossa; muistelukertomukset kuvaavat ja tuottavat todellisuutta. Saman kertomuksen yhdistyvät ja risteävät juonet luovat koherenssia elämäntarinaa kokonaisuudessaan. Kertojan valinnat ja tapahtumien ja koetun juonentaminen paljastaa myös kertojan tavoitteita.

Pyhitys, liminaalisuus ja kiistäminen

Paikan merkitys ja muistelun materialisoituminen sekä erilaisten lähteiden kietoutuminen osaksi muistelijan muis-

toja ja käsitystä menneisyydestään ovat monitasoinen kudelman, jota Savolainen on purkanut mielenkiintoisella tavalla. Materialisuutta, kehollisuutta ja sosiaalisuutta muistelukirjoituksissa analysoivassa luvussa kiehtovimpia aspekteja ovat sakraalistuminen, liminaalisuus, valtatematikka ja evakkomatkakertomusten konventionaalisia motiiveja kiistävät vastakertomukset.

Savolainen nostaa esiin muistoesineiden sakraalistumisen ohella myös ruoan, erityisesti leivän pyhän symboliarvon. Kuvauksissa viimeinen ateria ennen matkaa lähtöä näyttäytyy rituaalina, evakkojen keskenään jakamana ehtoollisena. Niin ikään kotiin jätettävät kuolevat ja ruoaksi teurastettavat eläimet sakralisoidaan uhriksi. Liminaalisuus, kahden jäsentyneen tilan välisyys, ei liity kertomuksissa vain fyysiseen siirtymiseen vaan myös mentaaliseen vierauteen, jota leimaa toiseus ja puute. Savolainen osoittaa, kuinka yksilöiden kerronnassa rakentamat minuudet ovat osittaisia mutta samalla moninaisia ja kerrontatilanteesta riippuvia. Ne ovat rooleja, jotka aktuaalistuvat tietyissä sosiaalisissa konteksteissa ja suhteessa eritasoisesti hahmottuviin ryhmiin.

Vallan tematiikka kytkeytyy evakkomuistoissa moniin kysymyksiin, eikä vähiten kysymykseen toiseudesta. Valtasetelmien motiiveina ovat kohtaamiset

yhtäältä ahneiden ja ilkeiden paikallisten kanssa, toisaalta kokemukset raa'asta sotavoimasta. Valta-aspekti kytkeytyy myös kerronnan oikeutukseen, esimerkiksi kysymykseen muiston autenttisuudesta – kenen muisto on oikeanlainen ja kuka saa esittää totuuden? Yksi tärkeä ulottuvuus, joka tuo esiin poikkeustilan julmuuden on aikuisten ja lasten välinen suhde. Raskaiden kokemusten keskellä aikuisilta ei riitä kiinnostusta lapsen tunnereaktioiden taustoihin.

Muistelijoiden oma kokemus kasvusta evakkotiellä ei välttämättä istu ongelmitta viralliseen ihannekuvaan yhteisyydestä ja yhteishengestä sodan keskellä. Savolainen pohtii analyysissään yhteisöllisten prosessien vaikutuksia muistelurajoitusten syntymiseen; mikä on perheen kertomus ja millainen muistelukulttuuri on rakentunut. Vastakertomuksina tulee näkyviin se, että kaikki eivät positoidu osaksi kovien kokemusten yhteen hitsaamaa perhettä. Yksityiset kokemukset eivät aina rakenna yhteenkuuluvuutta ja ristiriitaisia tunteita paljastuu myös Karjalaan palaamisen suhteen. Kotiinpaluu ei ollut aina onnellista, se oli myös pelottavaa ja vieraalta tuntuvaa evakossa kasvaneelle. Kuten tekijä ansiokkaasti osoittaa, tällaiset vastakertomukset rikastavat kuvaa evakko-lasten kokemuksista ja paljastavat tunteiden ristiriidan.

Pitkäjännteistä tutkimusta

Analyysissa toiseuden kohtaamisesta ja kokemisesta ei juurikaan sivuta uskontoperinteiden roolia. Monien evakkojen kohdalla kysymyksessä oli kulttuuriin törmäys myös luterilaisuuden ja ortodoksisuuden välillä. Tutkimuksesta ei käy ilmi, eivätkö nämä tilanteet tulleet esiin muistelurajoituksissa tai eikö sitä erikseen pyydetty niissä kuvailemaan. Esiin tuli kuitenkin esimerkiksi idästä saapuvien evakkojen vertaaminen venäläisiin toiseuttava loukkauksena (s. 370). Tunnettua myös on, että ortodoksikirkkoa on perinteisesti kutsuttu halventaen ”ryssän kirkoksi”.

Ilman uskontoteeman mukaan ottamista Ulla Savolaisen tutkimuksessaan toteuttama analyysi on rikas, jolle suorastaan geertziläisittäin ”tiheä”. Yksityiskohtien ja näkökulmien runsaus on paikoin miltei tukahduttavaa, ei kuitenkaan siksi että se olisi hallitsematonta. Aineiston suvereenissa käsittelyssä näkyy Savolaisen pitkäjännteinen, jo perusopiskelijana alkanut työ sen parissa sekä johdonmukaisuus metodologisissa valinnoissa. Valintoja ja karsintaa olisi voinut kuitenkin vielä jatkaa, sillä yli 400-sivuisesta paketista puoletkin olisi riittänyt väitöskirjaksi.

Tuija Hovi

FT **Tuija Hovi** on uskontotieteen yliopistonlehtori Turun yliopistossa.